

פרק אחד וששים

לחקור בזמן התחיה בעניני סדור התפלות אשר נתפלל אז, באיזה אופן יהיה אחר שנהיה בני חורין בא"י איך נתפלל והוא יוליכנו קוממיות כו', וטעם למה שנראה קשה על נוסח הברכות שתקנו אנשי כנסת הגדולה, כי איך תקנו והשב העבודה ותעלינו בשמחה כו' קרבנות חובותינו והם היו בזמן בית שני והיו מקריבים קרבנות ובהמ"ק קיים כו', וביאור ברכת הזן שתקן מרע"ה ויהושע ברכת הארץ, ורמז לאותיות כל אלו הברכות, ועוד ביאור בענין התפלות שנתפלל לימות המשיח והתפלות שהיו מתפללים קודם, ופ' ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו וגו'.

ראוי לחקור בזמן המשיח והתחייה בעניני סדור התפלות אשר נתפלל אז, באיזה אופן יהיו, אחר שנהיה בני חורין בא"י איך נתפלל ושבור עול גוים מעל צוארינו ותוליכנו קוממיות לארצנו וכו', ואחר תחיית המתים ג"כ איך נאמר בשבת אפס בלתך גואלנו לימות המשיח ומי דומה לך מושיענו לתחיית המתים, אחר שגאלנו והחיינו, וכן בתפלת י"ח תקע בשופר גדול לחרותנו וכו', השיבה שופטינו כבראשונה וכו', אחר שנתקע כבר בשופר גדול ושבו שופטינו כבראשונה, וכן ברכת האפיקורסים לא תקנה אלא ר"ג ובית דינו כשראה שהיו אז אפיקורסים מצירים לישראל ויתרכו בכל הדורות, ובזמן הגאולה והתחייה אין שטן ואין פגע רע, ואחר שכינת השכינה בתוך ירושלים וישכון כסא דוד בתוכה וצמיחת קרן לדוד, לא נצטרך להתפלל תשכון בתוך ירושלים עירך וכו', את צמח דוד עבדך וכו', וכן ברכת רצה והשב העבודה לדביר ביתך וכו', ותחזינה עינינו בשובך לציון וכו', היא ברכה ותפלה שאינה צריכה, וכן תפלות מוספין של שבתות ור"ה ויו"ט שאנו מתפללים שתעלנו בשמחה לארצנו ותטענו בגבולנו וכו', וכיוצא בזה:

ובהיות כי אנשי כנסת הגדולה בתחלת בית שני תקנו כל נוסח התפלות והברכות, קשה יותר, כי איך תקנו והשב את העבודה לדביר ביתך ותעלנו בשמחה לארצנו ותטענו בגבולנו ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו, וכבר היו מקריבים בכל יום הקרבנות הראוים לו, כי שבירת עול הגוים מעל צוארם עדיין היו צריכים להתפלל כך בבית שני, כי ברשות מלכות הגוים בנו ב"ה ולא היו יכולים ללכת קוממיות בא"י מפני הקמים עליהם בבנין המקדש, וגם אח"כ בכל הזמנים שקמו עליהם מלכי יון להחריב בהמ"ק ולבטל הקרבנות, וגם היו צריכים אז להתפלל על ימות המשיח ותחיית המתים, כי היו יודעים כי בית שני היה לו זמן קצוב ושיחרב בעונותינו ונהיה בגלות עד יבא משיח ויחיה מתינו, אשר זהו סוף שתא אלפי וחד חרוב, והיו מתפללים ג"כ תקע בשופר גדול לחרותנו, כי לא היתה גאולתם וחירותם שלימה כי עדיין היו ישראל מפוזרים בין הגוים בכבל ובשאר ארצות, וגם לא היו יכולים לשפוט כבראשונה בבית

ראשון, והיו צריכין ג"כ לברכת האפיקורסים שאז בבית שני קמו האפיקורסים לחלוק על החכמים הפרושים, וגם בבית שני חסרו ה' דברים כמו שדרשו על ואכבד חסר ה"א אשר מכללם שכינה וארון ושאר הדברים, והיו יכולים להתפלל תשכון בתוך ירושלים עירך כאשר דברת, וגם על כסא דוד כי לא היה מלך בתחלה בבית שני, וכשמלכו בני חשמונאי לא העמידו מלך מבית דוד וזאת היתה חטאתם כי כבדה עד שכלו בני חשמונאי, והיו צריכים להתפלל על צמיחת קרן דוד, אבל אחר ביאת המשיח ובנין בהמ"ק מן השמים איך נתפלל אלו התפלות:

ואני חושב כי לא כל נוסח הברכות והתפלות תקנו אנשי כנסת הגדולה, שהרי ברכת המזון אמרו חז"ל משה רבינו תקן ברכת הזן, יהושע תיקן ברכת הארץ, ודוד ושלמה תקנו ברכת בונה ירושלים, ולא לבד ענין הברכה של הזן והארץ ובונה ירושלים, אלא הנוסח עצמו כמו שהיא סדורה אצלנו אפשר שתקנו, כי אין שום מלה באלו הברכות בפרט בהזן והארץ שלא תיאמר בזמן משה עצמו ובזמן יהושע, ואפי' מימי האבות היו יכולים לומר ברכת הזן את העולם כולו בטובו בחן בחסד וברחמים נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו וכו' ואל יחסר לנו מזון וכו', כי הוא זן ומפרנס לכל כאמור פותח את ידך ומשביע וכו' בא"י הזן את הכל:

וגם כי יש בברכה זו ב' פסוקים מתהלים נותן לחם לכל וגו' ופותח את ידך וגו', לא נעלם ממרע"ה דבר מכל מה שנאמר בנבואה וברוח הקדש, כי הכל נכלל בתורת משה, וכאמרם ליכא מידי דכתיב בנביאים וכתובים דלא רמיזא באורייתא מנא הא מלתא דאמור חז"ל דכתיב ואברהם היו יהיה וגו', וכן נראה מנוסח הברכה שאנחנו אומרים בחסד וברחמים נותן לחם לכל בשר, שנראה שהוא סגנון הברכה שאינו כתוב כאמור נותן לחם וגו', כי לא היה עדיין מסודר ספר תהלים, ולשון אותו הפסוק היה שגור בפי משה וסדרו בברכת הזן, וידע כי אח"כ דוד המלך ע"ה יסדר אותו בספרו כמו שסדר המזמורים המיוחדים לבני קרח ולחכמים האחרים הקודמים לו, וכמו שאמרו ע"י עשרה זקנים תקן דוד ספר תהלים ומשה גדול מכולם שאמר תפלה למשה והנמשכים עם מזמור זה, ופסוקים אלו ג"כ שסדר בברכת הזן היו על שמו, אלא שסדרם דוד ע"ה במזמורים, וגם פסוק פותח את ידך יהיה דברי סידור מרע"ה, וגם כי אנחנו אומרים בו כאמור, אפשר כי אח"כ הוסיפו כאמור בתהלים, ובימי משה עד דוד לא היו אומרים כאמור, ואם כן אינו מן התימה שנמצאו פסוקים בנוסח ברכות שקדמו לזמן חיבור הנביאים או הכתובים אשר נכללו בהם אותם הפסוקים, כי משה רבינו ידע הכל והבאים אחריו קבלו ממנו, ואפי' מימות אברהם אבינו ע"ה היו יכולים לומר כל נוסח ברכה זו שהוא נטע אש"ל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה', וכמ"ש שאברהם אבינו קיים כל התורה ואפילו עירובי תבשילין, ובכלל כל התורה הזאת הוא ידיעת אלו הפסוקים ואחרים שבספרי הנביאים והכתובים.

בית שער היסודות פרק סא אלהים תקמא

וכמו שידע הוא ובניו כל התורה כולה, ידע גם כן מה שכנביאים ובכתובים הנכללים בה:

וכבר אמרו חז"ל על יעקב אבינו שביקש לגלות הקץ ונסתלקה שכינה ממנו, אמר שמא יש פסול בכס וענו כולם ביחד ואמרו שמע ישראל אתה אבינו ישראל כי אנחנו מאמינים כי ה' אלהינו ה' אחד, אז ענה הוא בשכמל"ו, הנה שהיה מקובל ושגור בפיהם מפי אביהם עד אברהם אבינו ע"ה פסוק שכתוב במשנה תורה שמע ישראל וגו', וא"כ אינו מן התימה שידע משה רבינו הפסוקים שלאחריו בנביאים וכתובים, ונתייחסה ברכת הזן למרע"ה גם כי אברהם אבינו ע"ה היה יכול לתקנה, מפני כי עד זמן משה רבינו נתקיים העולם בחסדו ית' וטובו, כמו שאמרו הני כ"ו כי לעולם חסדו כנגד כ"ו דורות שנתקיים העולם בחסדו, ומשניתנה התורה העולם מתקיים בזכות התורה כשמקיימים אותה, וכמו שכתוב (דברים ו') והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי וגו', ונתתי מטר ארצכם וגו', השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו', ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יכולה וגו', כי בקיום התורה יתקיים העולם ובביטולה יתבטל ח"ו אחר שכבר ניתנה תורה, ולכן היה צריך מרע"ה לתת הודאות לאל ית' יותר על מזון שזן את כל העולם כולו בזכות התורה, בטובו הגדול שהיא התורה שנקראת טוב כי לקח טוב, ובעוד שלא חסר לנו טוב זה לא יחסר לנו מזון תמיד לעולם ועד, ובזמן אברהם אבינו ע"ה היה מקיים העולם בחסדו טובים ורעים, כי עדיין לא ניתנה תורה לשיהיו נענשים על ביטולה:

ושמעתי מפי מקובל אחד כי יש כ"ו תיבות בברכת הזן כי חברה מרע"ה שידע סוד שם המפורש, ונוסחה היא כך, בא"י אמ"ה האל הזן את העולם כולו בטובו בחסד נותן לחם לכל בשר כל"ח בא"י הזן את הכל, וגם כיון מרע"ה בתיקון ברכה זו שהיו ישראל אז ניזונים מן המן היורד בכל יום מן השמים ומשם בארה, וראה כי בפטירתו יפסק המן והבאר ויצטרכו למזונות מן השמים ומן הארץ, ויהושע תיקן ברכת הארץ כי גם ברכת הארץ צריכה לברכת הזן, כי עיקר ברכת הזן היא בארץ, כמו שכתוב ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, והיא המבורכת מכל הארצות, ארץ טובה ארץ נחלי מים וגו' עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה וגו', וממנה תתפשט ברכה לכל העולם, כמו שכתוב (איוב ה') הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות, ומפני כי כל העולם נכלל בכללה ומושפע ממנה אנחנו חייבים לברך ברכה זו בכל הארצות, כי היא חובת הגוף:

והתחיל בתיקונה, נודה לך ה' אלהינו על שהנחלת לאבותינו ולא אמר לנו, כי גם לדורות הבאים תיקנה, ואפשר שכיון גם אל האבות כי להם ניתנה הארץ להנחיל אותה לבניהם, וחותם בה על הארץ ועל המזון, כי מא"י ימשך מזון לכל חי, ויש בה מ"ה תיבות בנוסח הקדום כנגד השם במילואו ונוסחה כך, נודה לך ה' אלהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית

ותורה וחיים ומזון על הכל ה' אלהינו אנו מודים לך ומברכים את שמך ככתוב ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך בא"י על הארץ ועל המזון, כל זה הנוסח היה יכול ליאמר בזמן יהושע:

וברכת בונה ירושלים הוצרכה כי עיקר מזון הארץ תלוי בירושלים ובבנין ¹²³⁴⁵⁶⁷בהמ"ק, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים ומהר הקדש ומשם תתפשט לא"י ולח"ל, ובנוסח הברכה יש ס"ה תיבות כשם אדני, וזה נוסחה, רחם ה' אלהינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים משכן כבודך ועל הבית הגדול ^{אוצר החכמה} והקדוש שנקרא שמך עליו אבינו רענו זוננו הרויחנו הרווח לנו ה' אלהינו מהרה מכל צרותינו ואל תצריכנו ה' אלהינו עוד לידי מתנת ב"ו ולא לידי הלואתם אלא לידך הטובה המלאה והרחבה לא נבוש בעוה"ז ולא נכלם לעוה"ב ומלכות בית דוד מהרה תחזירנה למקומה בא"י בונה ירושלים, כל זאת הברכה היתה ראויה ליאמר בזמן דוד ושלמה, ומה שאמר ומלכות בית דוד מהרה תחזירנה ^{אוצר החכמה} למקומה, אפשר שיסדו ברה"ק שראו שימלוך ירבעם על עשרת השבטים כנבואת אחיה השילוני והיה עתיד לחזור אליהם לסוף ל"ו שנה, או אפשר שנאמר זה על זמן המשיח, שידעו שתחרב הבית בראשונה ובשניה כמו שהוא רמוז בתורה ביאת המשיח באלף הששי:

ונחזור לענין הברכות והתפלות אשר תקנו אנשי כנסת הגדולה, כי גם הברכות של ק"ש ערב ובקר אפשר שנתקנו בימי מרע"ה, יוצר אור ובורא חשך וגו' בא"י יוצר המאורות, אהבת עולם וכו' ושבור עול הגוים מעל צוארנו, שבור עולם שלא ישלטו עלינו ותוליכנו קוממיות לארצנו על זמן הגאולה דכתיב ואולך אתכם קוממיות בא"י הבוחר בעמו ישראל וגו', אמת ויציב, וכן הברכות של ק"ש בערב, כולם אפשר תיקונם בזמן בהמ"ק, וכן הברכות של מצות אקב"ו להניח תפילין או להתעטף בציצית, וכן שאר הברכות של שחר וברוך שאמר וישתבח, וכן תפלות של שבת אפשר היה ג"כ נאמרות בזמן המקדש מזמן מרע"ה:

אבל קצת הברכות של חול ותפלות המועדים והמוספים, צ"ל כי יהיה שינוי בנוסח שלהן בזמן הגואל והתחייה, כמו ושבור עול הגוים נאמר ונודה לך על ששברת עול הגוים וכו', ואתה מוליכנו קוממיות בארצנו, ובשבת אפס בלתך לימות המשיח, כלומר שאתה הוא שגאלת אותנו בימי המשיח, וכן מי דומה לך מושיענו שהושעתנו בתחיית המתים, ובברכת תקע בשופר גדול נאמר נודה לך ה' אלהינו על שתקעת בשופר גדול לחרותנו ונשאת נס וכו' וקבצתנו יחד מארבע כנפות וכו', נודה לך וכו' על שהשבת שופטינו כבראשונה והסרת ממנו יגון ואנחה ומלכת עלינו, נודה לך על שלא היתה תקוה לרשעים וכו', תשכון בתוך ירושלים עירך לעולם כאשר דברת וכסא דוד עבדך לעולם וכו' ובניינה תהיה בנין עולם בא"י בונה ירושלים, נודה לך על שהצמחת צמח דוד וקרנו הרמות וכו', רצה ה' אלהינו וכו' והשבות העבודה בדביר ביתך, ותחזינה עינינו

לעולם שיבתך בציון, ובתפלות המועדים, ומפני חטאינו גלינו מארצנו וכו' ולא היינו יכולים לעלות וכו' מלך רחמן ששבת ורחמת עלינו ועל מקדשך וכו' ובנית אותו והגדלת כבודו וגלית כבוד מלכותך וגו', והופעת וקרבת פזורינו והבאתנו לציון וכו', יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שעכשו שהעליתנו ונטעתנו שנעשה לעולם קרבנות חובותינו:

נמצא כי כל הברכות ונוסח התפלות יהיו קיימים, זולת מעט הצריכות מעט תיקון, וכן היו מעולם מזמן מרע"ה כמו שסידר הוא ברכת הזן, ויהושע ברכת הארץ ודוד ושלמה בונה ירושלים, לא תקצר ידם מלסדר ברכות המצות, כי כשהניחו תפילין משה ואהרן וכל ישראל במדבר לא הניחום בלא ברכה, כמו שהיו מברכין על התורה הנלמד מפ' כי שם ה' אקרא כמ"ש הרמב"ן ז"ל, כי גם שהרמב"ן ז"ל לא מנה אותה מצוה בכלל תרי"ג מצות, היא נכללת בכלל מצות ת"ת, וכמו שמברכין על התורה שהיא א' מתרי"ג כן יברכו על כל מצוה ומצוה כמו שאנו מברכין, וכמו כן התפלות שתקנום כנגד אבות מאז היו חובה למשה ולישראל כשנצטוו על התפלה ועבדתם את ה', ולעבדו בכל לבבכם, ולא עצר מהם כח לסדר י"ח ברכות:

ומה ששנו במגילה ק"כ זקנים ומהם כמה נביאים תקנו י"ח ברכות על הסדר, אפשר כי סדרם זו אחר זו אע"פ שכל אחת בפני עצמה היתה סדורה כבר, והביא בשבלי הלקט מן האגדה מאי על הסדר על סדר עולם שכך מצינו י"ח ברכות של תפלה לעולם היו מתוקנות זו אחר זו, כיון שבאו אנשי כנסת הגדולה כללם ותקנום כסדרן, כשניצל אברהם מאור כשדים פתחו מלאכי השרת ואמרו מגן אברהם, כשנעקד יצחק אמרו מחיה המתים כשפגע יעקב בשערי רחמים והקדיש שמו אמרו האל הקדוש, כשלימד גבריאל את יוסף שבעים לשון אמרו חונן הדעת וכו', כמ"ש שם, הרי שייחסו חתימת י"ח ברכות לאבות הראשונים ובניהם ע"י המלאכים, וא"כ מאז היו מתפללים כל י"ח ברכות כעין מה שאנו מתפללים אותם ג' ראשונות וג' אחרונות ואמצעיות, כנגד י"ח חוליות שהיו בהם ג"כ, וכנגד כמה דברים של י"ח שדרשו בהם כי לא נופלים היו ממנו, ולא טובים וצדיקים אנחנו מאבותינו שנהלל ונשבח לה' יותר מהם, ואנשי כנסת הגדולה תקנום וסדרם מלה במלה כמו שאנחנו אומרים אותם היום כדי שיהיה שגורה בפי הכל עלגים ובעלי לשון צחה, כי מקודם היו כולם בעלי לשון צחה וכל אחד היה אומר הי"ח ברכות על הסדר פתיחתן וחתימתן, כי אמצעיתן כל אחד היה אומר כפי צחות לשונו וכפי הזמן:

וכן הברכות של המצות היו אומרים אותם כמו שאנחנו אומרים, כשהיו מתעטפים בציצית במדבר היו מברכים, והמאתים וחמשים איש נשיאי עדה קריאי מועד וגו' שנתעטפו בטליתות שכולן תכלת ברכו והיתה ברכה לבטלה, שלא הטילו בהם ציצית שהיו אומרים שאינם חייבים הטליתות שכולם תכלת, וכן בכל המצות שהיו עושים במדבר היו מברכים, ואפי' ברכות של שחר היו

מברכים, כי למה לא יודו לה' על כל דבר ודבר שאנחנו נותנים לו הודאה בשכבנו ובקומנו, פוקח עורים זוקף כפופים מתיר אסורים וכו', וכן שאר ברכות של הודאות היו אומרים אותן בעתם בין בסגנון זה שאנו אומרים בין בסגנון אחר, אלא שאפשר שבדורות הראשונים היו רובם דבקים בעבודת ה' וכל אחד מהם מגמת פניו ולבו היה שוה להודות לה' על כל פרט ופרט ממה שהיה הוה להם בכל יום כל א' כפי צחות לשונו, ואנחנו צריכים שיזכירנו חז"ל ע"ה בכל דבר של הודאה לאל יתברך שנודה לו, וסדרו לנו עניינים כדי שלא נשכח, כי אין אנחנו זהירים בכבוד ה' ואהבתו ויראתו על פנינו כל היום כמו שהיו רובם זהירים בזמנים הקודמים, ואין מזהירים לנזהרים:

ולא לבד במה שהוא מן התורה אלא גם בתקנות וסייגים שתקנו הנביאים היו זהירים יותר ממנו, וכמו קריאת התורה ברכים בשבת ובשני ובחמישי ובר"ח ובמועדים שהוא תיקון מרע"ה, והיו שואלים ודורשים בענייניו של יום, ואם כן היו מתקבצים בכל ימים אלו בבתי כנסיות לקרות בתורה ברכים ומסתמא שם היו מתפללים בכל יום והיו אומרים קדיש וקדושה, כי מן הדברים הצריכים עשרה הוא קריאת התורה והיו אומרים קדיש על קריאתה, ואפילו בזמן מרע"ה היו יכולים לומר יתגדל ויתקדש שמיא רבא, כלומר שם י"ה יהיה רבא בכל העולם, כי כתיב כי יד על כס י"ה מלחמה לה' בעמלק וגו', כי עד זמן המשיח יתקיים שיהיה הכסא שלם והשם שלם, וכמו שאמרו על הכתוב כי בחר ה' בציון אז יהיה או"ה למושב לו, והוא האל"ף של כסא החסרה בכס ו"ה של י"ה החסר בכס י"ה:

וכן הקדושה של יוצר שמקדישים המלאכים, וקדושה של תפלה שאנו מקדישים כמו המלאכים היו אומרים אותה מקדם ואפילו בימי משה, ויותר היה נאה להם לאמרה ממה שהוא נאה לנו, שהיו יודעים מפי מרע"ה נועם שיח סוד שרפי קדש שהיו משלשים לו קדושה והיו אומרים קק"ק ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו, כי מה שכתוב בנביאים וכתובים רמוז בתורה כמו שכתבנו למעלה, ועד השתא גמרא גמירי לה עד דאתא ישעיה ואסמכיה אקרא, כמו שאומרים בגמרא על כיוצא בזה, ולמה תקצר לשונם מלהלל ולקדש שמו כמונו ויותר ממנו, אם אנו בני איש הראשונים הם מלאכים, והיו יודעים להתפלל יותר ממנו, וכמה הלכתא גברותא אנו לומדים מתפלת חנה, וכל שכן מן האנשים החסידים שהיו מתפללים אז ערב ובקר וצהרים ובכל עתי צרתם, כי מסתמא בתי כנסיות היו להם בכל עיר ועיר להתקבץ בשבת ובשני ובה' לקרוא בתורה ברכים כתקנת משה רבינו, ובהם היו מתפללים ערב ובקר וצהרים, שהרי בירושלים בזמן בית שני היו בתי כנסיות כמנין מלאת"י, וכנגדן בתי מדרשות, וכל שכן בזמן בית ראשון שהיו יותר, וכן בכל ערי ישראל היו רבים וכמ"ש והשמותי את מקדשיכם, כי לא לבד על בהמ"ק נאמר אלא על כל בתי כנסיות אפילו בח"ל שהם מקדש מעט:

והנכון כי בזמן היתר הבמות להקריב קרבנות נדבה, המקום שנתקדש לבמה והקריבו בו היו מתפללים שם והיה נשאר המקום ההוא מקודש והיו בונים בית הכנסת לרבים, וכשנבנה בית עולמים שנאסר הבמות היו מתפללים ג"כ באותם המקומות, והיו משלמים בשפתותם תפלות ותהלות לאל במקום הפרים והכבשים שנקרבו שם, ועכ"ז יהיה יתר שאת ומעלה בתפלות ותהלות לאל בזמן התחייה ממה שהיה קודם אפילו בזמן הגאולה ובזמן הבית, כי אז היו צריכים להתפלל על ביאת המשיח בקץ הימין ועל תחיית המתים כמו שכתבנו: ^{מסכת תענית דף ע"ג} ואחר הגאולה והתחייה לא יצטרכו לשום דבר אלא להודות לאל יתב' על מה שעבר ולהללו על ההוה, וכמו שכתוב למעלה כי בהסרת לב האבן מבשרם והיות להם לב בשר יהיה גופם זך ודק נכון לעבודת ה', כעין יצירה ראשונה שהיה אדה"ר יציר כפיו של הקב"ה, ולכן יהיה מזונם זך ונקי קרוב למן שירדה מן השמים, כי גם חומרי הקרקעות ישתנו לטובה ולברכה בדגן תירוש ויצהר ושאר הפירות וצמח האדמה באיכותם וזכותם, כעין צורך האנשים זכי המזג היושבים עליה, כי כל מה שאירע מן הרעות והגליות היו בסבת הנחש הוא יצר הרע מקללת אדם וחוה על טבעם ומזגם הרע:

וכמו שיתוקן ענין האנשים ויהפך להם הקללה לברכה, כן יהפך קללת הארץ שנאמר בה וקוץ ודרדר תצמיח לך לברכה, שתצמיח פירות וצמחים זכים הראויים למזג האנשים זכי המזג שיהיו בזמן התחייה וכמ"ש הכתוב (יחזקאל ל"ו) ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא, כי הענפים מגינים על הפירות משרב ושמש, וכמו שאמרו חז"ל אלמלא עלייא לא איתקיימו אתכליא, ולכן אמר שיתנו ענפים להגין על הפירות שיהיו זכים ונקיים ראויים לשלוח מהם מנחה ומשאת, כמ"ש ופריכם תשאו (לשון משאת) לעמי ישראל, כלומר שהם עתה עמי זכים בגופם ובנפשם כי קרבו לבוא אליו ית' ממה שהיו רחוקים ממנו במזגם וטבעם, ועתה יתקרבו בתשובה לבוא, גם ירמוז כי קרבו עצם אל עצמו לבוא בגלגול מחילות לא"י ותשובנה שם הנפשות לגופיהם:

פרק שנים וששים

היות חיות האדם נקרא במקרא שלש שמות נפש רוח נשמה וסדר מעלתם, וכמה פעמים נזכר כל אחד מהם בתורה נביאים וכתובים, וכי עיקר חיות וקיום האדם הוא בנפש, וכן החיים והמות הם דבקים בנפש יותר מברוח ונשמה, והמצות והאזהרות ושכרם ועונשם עיקרם בנפש כו', ומה שארז"ל מנין לתחית המתים מן התורה, ותחית בן הצרפית ע"י אליהו, וארז"ל ה' שמות נקראו לה רוח נפש נשמה חיה יחידה, ותחית מתי יחזקאל וגלגול מחילות לאותם שמתו חוץ לארץ: